

Od „pasti estetismu” k „pasti populáru”

Keywords: Contemporary Czech prose, “the trap of popularism”, “the trap of aestheticism”, resignation to critical demands

Klíčová slova: současná česká próza, „past populáru”, „past estetismu”, rezignace na kritickou náročnost

Abstract

The essay critically reflects on the fact that in Czech prose of the 2010s there was an obvious inclination towards works full of literary conventions and pandering to aesthetically undemanding readers. It recalls that one of the first to draw attention to this trend was Jiří Peňás, who, however, inadequately attributed the blame to the so-called “female writing”. In the paper, Peňás’s opinion is corrected by pointing to similarly problematic works written and published by men in the same period. As one of the main reasons for the current majority renunciation of critical claiming of formally and conceptually unconventional works, the article identifies the inclination of Host, one of the most important Czech publishing houses, which also publishes a representative literary journal of the same name, towards midcult, announced at the turn of the century by Miroslav Balašík, the leading representative of the publishing house and the journal in question. In the conclusion, it is stressed that Balašík’s recommendation how to break out of the “trap of aestheticism” resulted in the acute danger of Czech prose getting stuck in the “trap of popularism”.

Stať kriticky reflektuje skutečnost, že v české próze desátých let 21. století proběhl evidentní příklon k dílům plným literárních konvencí a podbízejícím se esteticky nenáročným čtenářům. Připomíná, že jedním z prvních, kdo na tento trend upozornil, byl Jiří Peňás, který ovšem neadekvátně přisoudil vinu tzv. ženskému způsobu psaní. V příspěvku je Peňásův názor korigován poukazem na obdobně problematická díla sepsaná a vydaná v daném období muži. Jako jednu z hlavních příčin současného většinového zřeknutí se kritického nárokování tvárně i myšlenkově nekonvenčních děl pak článek identifikuje příklon Hosta, jednoho z nejdůležitějších českých nakladatelství vydávajícího též stejnojmennou reprezentativní literární revue, k midcultu, avizovaný na přelomu století čelným představitelem dotyčného nakladatelství i časopisu Miroslavem Balašíkem. V závěru je zdůrazněno, že Balašíko-

vo doporučení, jak se vymanit z „pasti estetismu” vyústilo v akutní nebezpečí uvíznutí české prózy v „pasti populáru”.

V české beletrii (respektive próze) desátých let jedenadvacátého století nelze přehlédnout zřetelný příklon k dílům plným literárních konvencí a podbízejícím se nenáročnému čtenářskému vkusu, popřípadě s ním vědomě kalkulujiícím. Pomyslný varovný prst v dané souvislosti zvedl jako jeden z prvních Jiří Peňás, ale ve svém provokativně pojatém článku *Pavoučí ženy a ubohá tlustá moucha* z roku 2012 se primárně soustředil na genderové rozdíly v motivacích a způsobech psaní mezi ženami a muži a své leckdy vskutku oprávněné kvalitativní výhrady¹ příliš spojoval s tzv. ženským psáním, byť opakovaně připouštěl, že „blbě a nudné” (Peňás 2012, s. 22) knihy píše také muži. V následné rozsáhlé polemické diskusi se tudíž probíraly a propíraly především Peňasovy protiženské invectivy a mimo pozornost zůstal problém postupného zapelevelování českého prozaického pole neinventivním, schematickým, jazykově planým a po popularitě lačnicím čtivem, které produkují nejen autorky,² ale v nemalé míře také spisovatelé, jako např. Jiří Hájíček, Marek Šindelka či A. Gravensteen. To vše za uznalého pokyvování literárněkritické obce (respektive její nemalé části) a porotců nejrůznějších literárních cen.

Jako příklad může posloužit tvorba jedné z nejpůvodnějších českých spisovatelek současnosti, už zmíněné Kateřiny Tučkové (1980). Jelikož jsem se už na adresu Tučkové textů vyjádřil kriticky už mnohokrát, využiji tentokrát avizovanou pasáž z Peňasovy eseje:

¹ Zde mám na mysli například pasáž věnovanou tvorbě Kateřiny Tučkové, k níž se ještě dostanu v dalším výkladu.

² Peňás jich ve svém „smolném spisu” jmenoval čtrnáct, konkrétně to byly Hana Andronikova, Bianca Bellová, Radka Denemarková, Bára Gregorová, Petra Hůlová, Františka Jirousová, Jakuba Katalpa, Natálie Kocábová, Marie Míchlová, Markéta Pilátová, Magdaléna Platzová, Petra Soukupová, Jana Šrámková a Kateřina Tučková (srov. Peňás 2012). Nutno dodat, že z hlediska umělecké přesvědčivosti a působivosti či tvůrčí invence jde o velmi různorodou autorskou množinu.

Klasicky stavěné romány Kateřiny Tučkové (*Vyhnání Gerty Schnirch*, *Žitkovské bohyně*) splňují představu, jak vypadá ženská nebo snad dívčí preciznost, se kterou svědomitá a svých povinností velmi dbalá studentka, literární premiantka, splní svůj úkol. Tím je zpracovat na vysoké úrovni závažnou látku, která má potenciál zasáhnout čtenářskou zvědavost a splnit její očekávání. Používá přitom tradiční realistické či dokumentaristické postupy, které jí nezabrání rozvinout svůj sklon k melodramatickému a rozvláklému ulpívání a prodlévání (Peňás 2012, s. 22).

Když *Vyhnání Gerty Schnirch* získalo v roce 2010 ocenění od čtenářů „Knižního klubu“ a *Žitkovské bohyně* „Cenu čtenářů České knihy“ a také „Magnesia Litera – Kosmas cena čtenářů“ (obojí 2013) bylo vše v pořádku, protože jde o produkt cíleně vstřícný masovému čtenářskému vkusu, ale rozhodnou-li porotci poměrně prestižní Ceny Josefa Škvoreckého udělit toto ocenění v roce 2012 *Žitkovským bohyním*, vnučuje se otázka ohledně zdůvodnitelnosti tohoto rozhodnutí uměleckými kvalitami dotyčného románu.

Stejně pochybnosti vyvolává také ocenění jazykově plané, schematické a toporně působící prózy *Jezero* (2016) Bianky Bellové (1970) hned dvěma cenami, konkrétně to byly „Magnesia Litera – Kniha roku“ a také „Cena Evropské unie za literaturu“ (obojí v roce 2017).

Abych se však vyhnul výtce peňásovské předpojatosti, musím konstatovat, že obdobně mne udivují pozitivní reakce na jazykově zcela bezbarvé a celým svým ustrojením retortovité prózy Jiřího Hájička nebo konjunkturálním kalkulem prosycenou a tvárně neinvenční tzv. uprechlickou prózu *Únava materiálu* Marka Šindelky popřípadě na bezbřeze svévolně napsaný a ze všech možných řetězů utržený román *Pohyby ledu* (2019) A. Gravensteena.

Trend zřeknutí se kritické soudnosti a rezignace na jazykovou či kompoziční invenci a osobitost se ovšem v současné české literatuře, stejně jako nakladatelská preference konvenčních čtenářsky nenáročných titulů nezjevily jako deus ex machina. Jejich první signál lze identifikovat na diskusním setkání spisovatelů a kritiků pořádaném Obcí spisovatelů roku 2002 v Národní knihovně věnovaném novinkám české prózy. Vcelku bouřlivou debatu týkající se především vztahu literatury a politiky tenkrát otevíral literární kritik a vedoucí

představitel nakladatelství „Host“ i stejnojmenného časopisu Miroslav Balašík. Vracím se k jeho tehdejšímu vystoupení už po několikaleté, nyní ale nikoliv pro to, že na dotyčném setkání poprvé použil v souvislosti s názory Jiřího Kratochvila na podobu a poslání literatury z počátku devadesátých let označení „past estetismu“ (Balašík 2002, s. 26) a že kritizoval lehkost, s níž se literáti zřekli „vlivu na kultivaci duchovního zázemí společnosti“ (Balašík 2002, s. 25). Tentokrát totiž hodlám připomenout i akcentovat, že Balašík prezentoval jako východisko z oné pasti midcult, který podle něj dokáže „rehabilitovat současnost, aktuální dění (včetně politiky) jako zcela právoplatné téma umělecké literatury, stejně jako resuscitovat příběh jako jeden z legitimních způsobů uměleckého zpracování“ (Balašík 2002, s. 25). Zároveň je midcult dle Balašíka schopen přitáhnout širší vrstvy čtenářů, a skrze ně vrátit literatuře renomé fenoménu dotýkajícího se lidského života (srov. Balašík 2002, s. 25).

Ponechám zatím stranou, že před nebezpečím midcultu, jak známo, už před léty varoval americký literární kritik Dwight Macdonald,³ a pokusím se primárně odpovědět na otázku, zda a jak se Balašíkova slova o midcultu jako východisku pro českou literaturu na počátku jedenadvacátého století promítla do její podoby a fungování. S odpovědí mi přitom pomůže znovu Miroslav Balašík, který zhruba po deseti letech od jejich vyslovení věnoval proměnám české literatury v nulté dekádě esej publikovaný v domovském časopise „Host“ (Balašík 2013, č. 2). V zásadě by jako literární vizionář či prognostik mohl být spokojen, protože (aniž by to ovšem nějak explicitně zmiňoval) došlo k naplnění jeho doporučení z roku 2002: Většina literátů nastupujících

³ Podle Macdonalda midcult využívá nejzřejmější atributy masculu (tedy umění adresovaného co nejširšímu publiku, jež ho pak vyhledává i nárokuje) a zároveň manifestuje standardy vysokého umění. Midcult přitom parazituje na obou zdrojích, má esenciální kvality masculu, které ovšem kamufluje banalizovanými atributy vysokého umění. Midcult je simulace reality, která vypadá jako skutečnost a tak je také přijímána publikem (volně parafrázováno podle výkladu Dwighta Macdonalda v *Against the American Grain. Essays on the Effects of mass culture*, Random House, 1962).

kolem přelomu tisíciletí totiž změnila ve srovnání s „kratochvilovskou generací“ styl svého vyprávění, na čtenáře přestala klást příliš vysoké nároky a snaží se s ním komunikovat pomocí lineárně vyprávěných příběhů. Dále Balaščík konstatuje, „že tato generace získává zpět čtenáře, o které předchozí generace svým vypjatým estetismem přišla“ (Balaščík 2013, s. 53). Zároveň však připouští, že příběhy současných próz už nenutí čtenáře hledat a nalézat něco, co je skryto mezi řádky, existenciální otázky vztahující se k vazbám mezi člověkem a světem. Psaní i čtení se tak stává pouhým vyprázdněným rituálem (srov. Balaščík 2013, s. 54). Že by ten Dwight Macdonald měl i po půl století přece jen pravdu?

A do třetice Miroslav Balaščík: V rozhovoru s Tomášem Kubíčkem tvrdí, že při výběru titulů si v nakladatelství „Host“ zakládají především na umělecké kvalitě rukopisů (srov. Balaščík 2017). Názory na uměleckou kvalitu rukopisů se z podstaty samozřejmě mohou lišit, ale ediční praxi „Hosta“ při vydávání nových českých próz při dlouhodobějším a podrobnějším sledování dominuje linie, která velmi rezonuje s Balaščíkovým zhlédnutím se v midcultu. Dokonce se v poslední době operuje s pojmem „hostovská škola“ a jeho vymezení Andreou Králíkovou či Terezou Roháčovou opět souzní s midcultovským fenoménem.

Podle Andrey Králíkové totiž „hostovskou školu“ charakterizuje „výrazný příběh a/nebo zajímavé téma, případně velké téma zprostředkované spletitými cestami příběhu, a poměrně střídmost sdělovací jazyk. Texty představují tok «rozumného mainstreamu»“ (Králíková 2019). V rozhovoru s Petrem Horkým pak badatelka přidává ještě zacílení „na psychologii některé z postav, která je zasazená do širšího kontextu“ (Králíková 2020).

Názory Andrey Králíkové akceptuje a rozvíjí ve své monografii *Debutující prozaičky – příslib české literatury* Tereza Roháčová, která mezi „hostovské“ autorky řadí z těch publikujících už před rokem 2010 Radku Denemarkovou, Jakubu Katalpa, Petru Dvořákovou, Petru Soukupovou a Kateřinu Tučkovou, z debutantek první dekády dále Alenu Mornštajnovou, Viktorii Hanišovou, Lidmilu Kábrtovou

či Ditu Táborskou. K jejich prózám pak poznamenává, že se „obvykle nesnaží experimentovat s formou ani zaujmout výrazným jazykovým gestem, sází na klasické lineární vyprávění a střídmost sdělovací jazyk [...]. Hlavní motivací jejich próz je vyprávět, sdělit určitý konkrétní příběh, který prostřednictvím popisu každodenních událostí života alespoň v některých momentech nabízí čtenářům (a zejména čtenářkám) identifikaci s protagonistkami a snaží se tak vyvolat intenzivní čtenářský zážitek“ (Roháčová 2021, s. 45). Jako každé zobecnění by nepochybně šlo i toto korigovat, doplňovat či upřesňovat. Například jeho vztazení na tvorbu (respektive některá díla) Radky Denemarkové, Jakuby Katalpa nebo Lidmily Kábrtové lze nepochybně problematizovat. Do jmenného výčtu se dle mého naopak usilovně hlásí Bianca Bellová, Anna Bolavá anebo Pavla Horáková, třebaže Bolavá svou prozaickou tvorbu (*Do tmy*, 2015; *Ke dnu*, 2017; *Před povodní*, 2020) vydala pod hlavičkou Odeonu a Pavla Horáková publikovala své dosavadní romány pro dospělé *Teorie podivnosti* (2018) či *Srdce Evropy* (2021) v nakladatelství Argo.

Základní problém totiž v dané souvislosti spočívá v samotném označení „hostovská škola“ či „hostovské“ autorky, třebaže významově relativizovaném užitím uvozovek. Rozhodně je totiž třeba se vyhnout a vymežit vůči tomu, že aplikace těchto označení (pojmenování) je podmíněna pouze samotným faktem publikování prozaického díla v nakladatelství „Host“. Rozhodující musí být v daném kontextu pouze a jen typologická shoda tematických a morfologických prvků či postupů, které jsou preferovány a uplatňovány v dílech spoluvytvářejících danou tvůrčí linii současné české literatury. A i když nakladatelství „Host“ se na ní svou produkcí podílí nejvýrazněji, rozhodně v tomto není osamoceno. Tudíž aplikace pojmu „hostovská škola“ či „hostovské“ autorky by měla být doplněna explikací, jak ho jeho uživatel přesně chápe, ještě lepší je však zcela se mu vyhnout.⁴

⁴ Dovolím si na tomto místě vložit do svého výkladu malou literárněhistorickou vsuvku: Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století se literárněkritickým diskursu vyskytoval podobný pojmový konstrukt, a sice „severočeská

Závěrem hodlám zdůraznit, že samotné zaměření nakladatele na vydávání a propagaci midcultu považuji za zcela legitimní o oprávněný podnikatelský či manažerský krok, ovšem je-li spojen se snahou legitimizovat a verifikovat daný tvůrčí a vydavatelský koncept jako kvalitativní úspěch české literatury a bezmála recept hodný následování, pak je nutné se tázat, zda v tomto tažení za úspěšnou českou literaturu, vrcholícím prozatím texty Jana Němce a Miroslava Balaščíka zaštitěných hlavičkou *Boom české literatury* („Host“ 2019, č. 10 a 2020, č. 2), nejsme vystaveni hodnotovému zmatení, zglajchšaltování, zprůměrování a unifikaci literatury a zda tímto směrem na slovesné umění nečihá „past populáru“ nahrazující onu dřívější „past estetismu“?

literární škola”, který se vztahoval na prózy některých autorů (například Jiřího Švejdy, Václava Duška, Josefa Voláka, Arnošta Hermana ad.), publikujících v tehdejší Severočeském nakladatelství, sídlícím v Ústí nad Labem. Důvodem k zařazení do „severočeské literární školy” byly jisté typologické shody jejich textů s prózami Vladimíra Párala působícím v dotyčném nakladatelství během první poloviny sedmdesátých let ve funkci nakladatelského redaktora – příznačné však bylo, že samotní spisovatelé se k „severočeské literární škole” nikdy nehlásili a spíše se od tohoto pojmu distancovali (viz třeba předmluvu Jiřího Švejdy k próze Františka Srnce *Solidní prstýnky*, 1979). Do množiny sdílených tematických i morfologických prvků a postupů patřilo třeba soustředění značné pozornosti na vztahy protagonistů k práci a rodině, přičemž zvažován byl hlavně smysl a vzájemný poměr obou těchto základních fenoménů lidského života. Knihy autorů řazených do „severočeské literární školy” vyjadřovaly též okouzlení svéráznou scenérií severočeských měst i tamní přírody (viz značnou frekvenci krajinomalby, včetně lyrizace průmyslové aglomerace), nejednou šlo hovořit až o *sugesce krajem*. K příznačným rysům rovněž patřila výborná znalost prostředí, uplatňovaná autory v četných i detailních popisích, schopnost evokovat atmosféru doby, důraz na dějovost a čtenářskou přitažlivost; soustavná byla též snaha vytvářet aktivní postavy, byť nejednou troskotající. Dnes už si na „severočeskou literární školu” vzpomene málokdo, stejně jako na díla jejich představitelů. Což je ovšem škoda minimálně v případě některých knih jejího „otce zakladatele”, tedy Vladimíra Párala anebo Václava Duška.

Literatura

- Balaščík Miroslav, 2013, *Tisíci a druhá noc Šahrazády: generační a genetická proměna české literatury*. „Host“ 29, č. 2, s. 52–55.
- Balaščík Miroslav, 2017, *My nechceme vydávat osloviny*. [Rozmlouval Tomáš Kubíček]. Online: <https://duha.mzk.cz/clanky/my-nehceme-vydavat-oslovi-ny-rozhovor-s-miroslavem-balastikem> [cit. 1. 3. 2020].
- Králiková Andrea, 2019, *Bolavá myšlení románem*. „A2“ 15, č. 2, s. 6–7.
- Králiková Andrea, 2020, *Mornštajnová je součástí vlny autorek, s nimiž se mohou čtenářky identifikovat*. Online: <https://www.respekt.cz/kultura/mornstajnova-nabizi-velky-pribeh-v-kole-dejin-a-neklade-ctenari-prekazky> [cit. 3. 4. 2020].
- Peňás Jiří, 2012, *Pavoučí ženy a ubohá tlustá moucha: literární recenzent o svých rozpacích z tvorby současných českých spisovatelek*. „Lidové noviny”, příl. „Orientace”, 1. 12., č. 25 (281), s. 21–22.
- Roháčková Tereza 2021, *Debutující prozaičky – příslib české literatury?* Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc.